

ALLEGORI OCH ANDLIGHET UTIFRÅN ETT AFRIKANSKT PERSPEKTIV

Inledning

Rubriken vill inte hävda att allegorin och andligheten har ett enbart afrikanskt ursprung, men fenomenen har också en afrikansk bakgrund som kan berika förståelsen av vad en allegori är och vad andlighet är i en värld präglad av monism.

Redan filosofer före Sokrates började tolka Homeros allegoriskt. Under hellenismen blev det en självklarhet. I Alexandria tog även lärda judar upp metoden i tolkningen av Tora. Just i Alexandria började även de kristna ta upp tolkningsmetoden, som Origenes. Det gällde inte minst att visa att historiska texter i Gamla Testamentet ytterst syftade på Jesus Kristus och kyrkan.

Det är naturligtvis orimligt att tro att allegorisk tolkning av forntida historia och myter uppkom i Grekland runt år 500 före Kristus. Ingen tror väl att till exempel Gilgamesheposet förstods "bokstavligt" av folken i Mesopotamien. Lika självklart är det att afrikanska stammars myter och riter för traderare, åhörare och utövare rymde mysterier som endast kunde förmedlas just med hjälp av "allegoriska" myter.

En värld

Dualismen förknippas med grekisk filosofi och särskilt då Platon. När kristendomen spred sig utanför judendomen och nådde den hellenistiska världen fick även kristendomen i stor utsträckning en dualistisk teologi. Vår värld finns, men dessutom en annan värld, den gudomliga, himmelriket. Dessutom utgick man från en ond makt personifierad i Satan och en god Gud. Denna dualism kan religionshistoriskt föras tillbaka till Mesopotamien men även till den persiska radikaldualismen som i sin tur hade sina rötter i Zarathustras förkunnelse och zoroastrismen.

I Indien möter kanske inte någon dualism, men istället präglas hinduism och buddhism av föreställningar att det vi upplever med våra sinnen inte är världen som den verkligen är. I stället gäller det att ta sig bortom sinnesvärldens förvillelser och nå brahman eller utslocknandet, nirvana. Samma tankar möter i västerlandet hos till exempel Parmenides, Kant och Schopenhauer.

Vi får dock inte glömma de kulturer som utgick från att världen är en och det är denna värld som vi med våra sinnen har tillgång till. Herakleitos och Aristoteles är grekiska resrepresentanter för en sådan filosofi, men vi möter dessa "primitiva" föreställningar framförallt i Afrika och i Egypten som ju ligger i Afrika och är en genuint afrikansk kultur. Under medeltiden var det framförallt Thomas ab Aquino som utgick från aristotelisk filosofi. Ett så enkelt citat som "homo non sit anima, sed compositum ex anima et corpore" (människan är inte en själ utan en sammansättning av själ och kropp) vittnar om detta.

Under första hälften av 1900-talet var det Martin Heidegger som hävdade att vi måste gå bortom den grekiska filosofin och ställa den ontologiska frågan med full kraft. Vad är det att vara, vara-frågan. (Försök till sammanfattningar av Heideggers filosofi återfinns på denna hemsida.) Heideggers anhängare bland kristna filosofer och teologer anklagades ofta för att ha uteslutit en transcendental värld. (Se sammanfattningen av Erich Przywaras filosofi och teologi på denna hemsida).

Kan man tala om andlighet om världen är en och den enda värld som finns är denna värld som vi med våra sinnen och vårt förnuft har tillgång till? Ja, enligt min mening, men det kräver att vi närmar oss den afrikanska egyptiska kulturen med avtagna grekiska glasögon.

Alexandria

Staden Alexandria grundades av Alexander den store 331 före Kristus. Avsikten var att skapa en länk mellan Grekland och Nildalen på samma sätt som grekerna alltid gjort. Ett fredligt anläggande av en koloni vid kusten som skapade förbindelser, ekonomiska och kulturella, med inlandet. På platsen vid Medelhavet fanns redan innan staden grundades den egyptiska byn Rhakotis. Alexandria var alltså en grekisk stad, men med en stadsdel bebodd av egyptier. Staden kom också att hysa den största judiska urbana församlingen i världen. Alexandria blev också centrum för handeln mellan Europa och Arabien, Persien samt Indien. Som knutpunkt mellan Grekland, Rom, det inre Egypten, Arabien, Persien och Indien kom Alexandria också att få en enastående betydelse för västerlandets kultur. För att tala med Martin P:n Nilsson:

”Jene östlichen Einflüsse sind in die antike Welt weniger direkt gekommen als vielmehr durch Ägypten vermittelt, wo sie verarbeitet, umgemodelt und die Form gebracht wurden, in der sie die Herrschaft gewonnen”.

Vidare:

”So scheint es, dass Ägypten eine grössere Bedeutung für die Religionsentwicklung der Spätantike Beizumessen ist, als jetzt oft behauptet wird. Dieses Land war der Schmelztiegel, in dem griechische, orientalische und einheimische Vorstellungen sich begegneten, umgeschmolzen und umgeformt wurden.”

Jag har alltid hävdats att den fornegyptiska kulturens roll underskattats när det gäller den hellenistiska kulturen och kristendomens framväxt. (Hänvisar här till mitt forskningsarbete ”Philes arv” som återfinns på hemsidan.) Detta gäller även i allra högsta grad allegorins betydelse under hellenismen.

Ptolemeerna höll visserligen de tre stora etniska och religiösa befolkningsgrupperna greker, judar och egyptier åtskilda i olika stadsdelar, men det kan knappast ha förhindrat kulturella influenser dem emellan. 144 – 116 före Kristus rådde dock strider mellan de olika grupperna i staden. 30 före Kristus föll staden och Egypten i romarnas händer efter slaget vid Actium då Octavianus segrade över Antonius och Kleopatra. Egypten hade dock långt dessförinnan stått under starkt romerskt inflytande. 115 efter Kristus förstördes stora delar av staden under det andra romersk – judiska kriget som inte enbart gällde Palestina utan även diasporan.

Dessa kortfattade rader om Egyptens betydelse under hellenismen får utgöra utgångspunkt för min hypotes att Egypten spelat en avgörande roll för allegorisk textförståelse och den andlighet som faktiskt inte förutsätter en dualistisk världsbild utan är fullt förenlig med en monistisk realistisk.

Det forntida Egypten

Någon dualism kan man knappast tala om i den fornegyptiska kulturen. Det finns en enda värld och det är denna värld vi ser med våra sinnen. Kulturen är alltså monistisk och realistisk. Realismen framträder inte minst i skriftspråket som avbildar allt. Som Wittgenstein

ansåg tusentals år senare i sin Tractatus Logico Philosophicus; allt som finns är avbildbart. Något abstrakt finns inte, allt domineras av realism.

Däremot är språket aspektivt liksom den egyptiska bildkonsten är aspektiv. Tecken avbildar det betecknade och det kan anses råda identitet mellan tecken och det betecknade, men tecknet är alltid en aspekt av något och allt har många aspekter. Dessutom har varje aspekt olika aspekter. Här ser vi förklaringen till den komplicerade egyptiska gudavärlden. En gud kan personifiera en naturföreteelse, t.ex. Nilen, men guden personifierar alltid en aspekt eller flera aspekter av Nilen. Det kan vara fruktbarheten och denna Nilens fruktbarhetsaspekt kan naturligtvis ha många olika aspekter i sin tur. Så kan en rad gudar personifiera olika aspekter av samma fenomen. Chepre, Re, Atum och Osiris är fyra aspekter av solen, den uppgående, den framskridande, den nedgående och solen i underjorden.

Så vad utmärker den egyptiska föreställningsvärlden? Monism, realism och aspektivism! Tydligast blir aspektivismen i konsten, poesin och religionen. Ju fler aspekter som ryms i en text desto bättre återger texten verkligheten. I vår kultur är snarare entydigheten eftersträvansvärd, men som inte minst Wittgenstein och Heidegger visat är den omöjlig att åstadkomma.

Monismen, aspektivismen och realismen kom till oss till en del genom Grekland och Aristoteles, men även genom att kristendomen fick sin form inte minst i Alexandria. Det finns all anledning att påminna om detta kristendomens afrikanska arv för den fornegyptiska kulturen är afrikansk med rötter i Saharakulturen.

Den egyptiska konsten, språket och religionen är alltså aspektiv. Tecknet som kan vara en hieroglyf, en text, en bild, en gud, farao... är en aspekt av ett fenomen. Inte sällan ett naturfenomen med oändligt många aspekter. Det råder alltså som sagt identitet mellan tecknet och det betecknade som är aspekten. Aspekten och tecknet är alltså inte skilda åt i en människans realistiska föreställningsvärld som den egyptiska och judiska i vilka den kristna traditionen har sitt ursprung. Tecknen, berättelserna är inte symboliska. Det råder istället identitet mellan de bibliska berättelserna och alla de aspekter de rymmer. På samma sätt som det råder identitet mellan Kristus och alla aspekter av honom som till exempel kyrkan, sakramenten, den korsfäste, den uppståndne...

Det finns en värld, denna värld i vilken vi lever, men den rymmer ett oändligt antal aspekter eftersom vi är mitt i den och inte utanför den. Det får absolut inte förväxlas med symbolism. Kristendom innebär att "göra Kristus", inte symboliskt utan i alla dess aspekter.

Anledningen till att vi med våra sinnen och vårt förnuft kan förstå världen är att vi och världen har samma ursprung. Detta är en central tanke hos Thomas ab Aquino. Världen är som den verkar vara, men eftersom vi är i världen kan vi enbart se aspekter av den.

Verkligheten är alltså inte på ett entydigt sätt, som den tycks vara. Enbart genom att sätta ett fenomen, något som framträder, i relation till andra fenomen inser man detta. Genom en sådan allegorisk aspektiv läsning av en text inser man textens djupare innebörd. Texten får en "andlig" innebörd. Samma sak gäller alla erfarenheter av fenomen. Sätter man dem i relation till andra fenomen "förändligas" världen, men det är fortsatt fråga om denna vår enda värld.

En till synes entydig företeelse får på detta sätt ett oändligt antal aspekter. Allegorisk förståelse förutsätter alltså en aspektiv föreställningsvärld.

Origenes

Origenes levde mellan 185 – 253/54 efter Kristus. Han är mest känd för att ha fört in den allegoriska tolkningen av bibeltexter. Han hade studerat filosofi, retorik och teologi i Alexandria och blev präglad av den alexandriska traditionen. Han ansåg att bibeltexterna hade flera betydelseplan:

1. Bokstavlig
2. Moralisk
3. Anagogisk
4. Allegorisk

På samma sätt som en människa består av kropp, själ och ande så gör också bibeltexten det. Detta innebär inte med nödvändighet att Origenes enbart eller främst var präglad av nyplatonism. Som vanligt förbiser man den egyptiska bakgrunden till allt som kom från Egypten. Realism utesluter inte att människan består av kropp, själ och ande om man utgår från en aspektiv föreställningsvärld där allegorin naturligtvis är central. Andevärlden i en aspektiv föreställningsvärld är inte skild från den värld vi med våra sinnen och vårt förnuft har tillgång till.

Osirismytologin

Låt mig ta ytterligare ett exempel från Egypten som visar att en realistisk monistisk föreställningsvärld är fullt förenlig med andlighet. Andlighet förutsätter enligt min mening som sagt inte grekisk eller persisk dualism.

Osiris, Egyptens konung, dödas av sin yngre bror Set, som begär herradömet över landet för egen del. Efter mordet styckas Osiris, hans kroppsdelar kastas i Nilen och sprids med floden över hela Egypten. Isis, hans syster och hustru, lyckas tillsammans med systemen Neftys och den vise guden Thot åter samla ihop de utspridda kroppsdelarna. Osiris återfår nu livet, förvisso endast för en kort stund, men tillräckligt länge för att befrukta Isis. Hon föder som en följd av denna mirakulösa befruktning sonen Horus. Han blir den nye konungen, som sedan fördriver Set.

Myten har otaliga bottnar och betydelser, men särskilt nämnvärda är dess betydelse av successionsmyt: Horus är den nye farao – Osiris den gamle. Genom avlelsen av Horus blir Osiris källan till nytt liv, samtidigt som den döde lever vidare såväl i dödsriket som i den nyfödde; ja Osiris är den nyfödde.

Man kan även se det livgivande nilvattnet som Osiris säd som befruktar Egypten, Isis, som har sin främsta helgedom på ön Philae som först tar emot det livgivande nilvattnet.

En tredje viktig aspekt av myten är den som ser Osiris som solgud, som solen i underjorden. Solen vördades i det forntida Egypten i form av fyra gudaaspekter som nämnts här ovan, nämligen Chepri, Re, Atum och Osiris.

En fjärde aspekt av myten är att Osiris identifieras med landet Egypten som död under torrperioden, men återuppstår genom det livgivande vattnet.

Alla dessa aspekter av myten närvarandegörs i texter och bilder på tempelväggar och framförallt i kulten.

Samtidigt kan man identifiera den enskilda människan med Osiris som i döden stiger ned i underjorden i väster för att uppstå med solen i öster.

Kan man påstå att dessa aspekter av naturfenomen är andeväsen väsensskilda från den värld vi lever i? Knappast. Samtidigt skulle man kunna svara ja på frågan. Myterna vittnar om en syn på de stora kosmiska kretsloppen som spränger all entydighet och öppnar för en vördnad för allts mysterium, för tillbedjan av livet och dess kretslopp.

Mose från Egypten

Den fornegyptiska kulturen var "polyteistisk". Ordet för gud var ꜥnꜥr. När egyptiskan började skrivas med grekiska skrivtecken under de första århundradena efter Kristus behöll man ordet som då skrevs **NOYTE** men alltid i bestämd form **ΠNOYTE**, guden. I gnostiska texter var detta inget problem eftersom de ofta utgick från att det fanns flera gudar, men när kristendomen som ju utgår från att det bara finns en enda gud nådde Egypten blir det problematiskt. Moses är den stora förkunnaren av den enda guden inom judendomen och Mose har ju i allra högsta grad sin bakgrund i Egypten, till och med hans namn är ju egyptiskt, ꜥnꜥr ms. Står då hans enda gud i motsats till de många egyptiska gudarna? Står polyteism och monoteism i oförsonlig motsatsställning till varandra.

För att förstå att så inte är fallet kan en väg vara att gå till Ludwig Wittgensteins "Filosofiska Undersökningar". (Sammanfattning av hans filosofi finns i denna hemsida.) Enligt hans språkspelsteori finns det inga entydiga utsagor annat än i en viss livsform, i ett visst språkspel eller som han säger, i en viss gemenskaps grammatik. Ett ord får sin betydelse i

satsen, satsen i ett större sammanhang som förutsätter en gemensam livsform. Ett ord har aldrig en universell betydelse. När till exempel en ny tro når en kultur måste den naturligtvis förmedlas på den kulturens språk, men den nya tron innebär ett nytt språkspel, en ny grammatik skulle Wittgenstein sagt, eftersom en ny livsform förmedlas. Därmed behålls till exempel ordet för gud, men får en helt ny innebörd. Det råder alltså ingen självklar motsats mellan polyteism och monoteism som många religionshistoriker menar eftersom samma ord har helt olika innebörder i de olika livsformerna och språkspelen. Det råder ingen motsättning mellan två olika spel eftersom de är just olika.

Grekland

På samma sätt gick det till när den semitiska kristendomen nådde den grekiska världen. Hur skulle יהוה översättas när den unga kyrkan vände sig till en grekisk befolkning. Διo, gen. Διoς, θεoς eller Ζευς. Det blev θεoς och det Zeusliknande Deus på latin. Men i den nya kristna livsformen och "grammatiken" fick ordet en helt ny konnotation. På samma sätt gjorde man när kristendomen nådde den germanska språkvärlden och ordet gud blev Gud.

Sammanfattning

Alla sätter vi, ofta omedvetet, ett benämnt fenomen i relation till andra erfarenheter så att vi ser fenomenet utifrån en rad olika aspekter. Benämningen av något är alltså aldrig "bokstavlig" i den meningen att benämningen är entydig. Någon entydig verklighet finns inte. Verkligheten är aspektiv och kan endast liksom språket förstås allegoriskt. Om man ser ett fenomen eller uttryck entydigt är man vad Wittgenstein kallar aspektblind. Enligt honom ett mycket svårt och farligt handikapp. Kanske är det som Heidegger sade att vi måste bortom Grekland för att se att världen är en, men samtidigt rymmer världen logos, den kosmiska ordningen, som Herakleitos menade.

Även i Egypten fanns föreställningar om en kosmisk ordning och denna kosmiska ordning gavs personliga aspekter. Även i kristendomen har den kosmiska ordningen logos personliga aspekter, eller snarare en personlig aspekt i tre; Fadern, Sonen Kristus och den Helige Ande. Det är detta logos begrepp som Johannes utgår från i inledningen till sitt evangelium: I begynnelsen var logos och logos var hos Gud och logos var Gud... Kärleken förkroppsligad, inkarnerad, uppenbarad i Jesus Kristus är logos inte i en annan värld, utan i vår enda värld.

Genom ett afrikanskt allegoriskt och aspektivt sätt att betrakta världen och läsa texter kan vi få visshet om att världen inte är entydig, varken fysiskt, mekaniskt, matematiskt eller allra minst ekonomiskt som de aspektblinda påstår utan vi kan se att världen rymmer oerhört mycket mer än så och kan tro dem som sett det och berätta om det för andra. Vi behöver inte ogrundat tro på ytterligare en eller flera världar, det räcker med vår enda värld.

